

Sajmon Sibag Montefjore

STALJIN

DVOR CRVENOG CARA

– prvi deo –

Preveo
Nenad Dropulić

Laguna

Naslov originala

Simon Sebag Montefiore

STALIN

THE COURT OF THE RED TSAR

Posvećeno Lili Betšibi

Copyright © 2003 Simon Sebag Montefiore

Translation Copyright © 2007 za srpsko izdanje, LAGUNA

SADRŽAJ

<i>Spisak ilustracija</i>	<i>xi</i>
<i>Staljinova porodica</i>	<i>xvii</i>
<i>Mape</i>	<i>xix</i>
<i>Uvod i izjave zahvalnosti</i>	<i>xxi</i>
<i>Lica</i>	<i>xvii</i>

Prolog – Praznična večera: 8. novembar 1932.	1
--	---

Prvi deo – Ta divna vremena: Staljin i Nađa, 1878–1932.

1. Gruzin i učenica	29
2. Kremaljska porodica	46
3. Zavodnik	53
4. Glad i veselo društvo: Staljin na vikendu	71
5. Odmor i pakao: Politbiro na moru	88
6. Vozovi puni mrtvaca: Ljubav, smrt i histerija	101
7. Staljin intelektualac	115

Drugi deo – Veseli drugari: Staljin i Kirov, 1932–1934.

8. Sahrana	129
9. Svemoćni udovac i voljena porodica: Sergo, boljševički knez	142
10. Okaljana pobjeda: Kirov, zavera i Sedamnaesti kongres	156
11. Ubistvo ljubimca	164

Treći deo – Na ivici, 1934–1936.

12. „Ostao sam siročće“: Poznavalac sahrana	183
13. Tajno prijateljstvo: Novgorodska ruža	198
14. Patuljkov uspon, Kazanov in pad	207

15. Car se vozi metroom. 217
 16. Odaberite partnere, zajašite zatvorenike: Montirani procesi. 228

Četvrti deo – Pokolj: Ježov, otrovni patuljak, 1937–1938.

17. Dželat: Berijin otrov i Buharinova doza. 243
 18. Sergo: Smrt „savršenog boljševika“. 259
 19. Pokolj generala, Jagodin pad i majčina smrt 270
 20. Krvoproliće u brojevima. 282
 21. Kupina na poslu i u dokolici 292
 22. Krvavi rukavi: Bliski krug ubica 303
 23. Društveni život za vreme čistke: Supruga i deca velikaša . . . 316

Peti deo – Pokolj: Dolazi Berija, 1938–1939.

24. Staljinove Jevrejčice i porodica u opasnosti. 327
 25. Berija i dželatski premor. 336
 26. Tragedija i razvrat Ježovih 345
 27. Smrt Staljinove porodice: Neobična prosidba i domaćica. . . 354

Šesti deo – „Velika igra“: Hitler i Staljin, 1939–1941.

28. Čerečenje Evrope: Molotov, Ribentrop i Staljinovo
 jevrejsko pitanje. 369
 29. Ubistvo suprugâ. 388
 30. Molotovljevi kokteli: Zimski rat i Kulikova žena 401
 31. Molotov upoznaje Hitlera: Kockanje i samozavaravanje. . . . 415
 32. Odbrojanje: 22. jun 1941. 436

DRUGI DEO KNJIGE

Sedmi deo – Rat: Trapavi genije, 1941–1942.

33. Optimizam i slom 447
 34. „Žestok kao pas“: Ždanov i opsada Lenjingrada 473
 35. „Možete li da odbranite Moskvu?“ 486

36. Molotov u Londonu, Mehliis na Krimu, Hruščov pod
 nervnim slomom. 505
 37. Čerčil posećuje Staljina: Marlboro protiv Velingtona. 516
 38. Staljingrad i Kavkaz: Berija i Kaganovič u ratu 523

Osmi deo – Rat: Genijalni pobednik, 1942–1945.

39. Staljingradski vrhovnik. 537
 40. Sinovi i kćeri: Staljin i deca Politbira u ratu. 550
 41. Staljinov muzički konkurs 563
 42. Teheran: Ruzvelt i Staljin 571
 43. Razmetljivi osvajač: Jalta i Berlin 592

Deveti deo – Opasna igra za nasledstvo, 1945–1949.

44. Bomba. 605
 45. Berija: Moćnik, muž, otac, ljubavnik, ubica, silovatelj 619
 46. Jedna noć u noćnom životu Josifa Visarionoviča: Tiranija
 filmovima i večerama 632
 47. Molotovljeva prilika: „Ti ćeš svašta učiniti kad si pijan!“ . . . 657
 48. Prestolonaslednik Ždanov i Abakumovljevi krvavi tepih. . . . 665
 49. Zalazak Žukova i pljačkaši Evrope: Carska elita 674
 50. „Cionisti su te prevarili!“ 691
 51. Usamljeni starac na letovanju 697
 52. Dve neobične smrti: Jevrejski glumac i očigledni naslednik. 709

Deseti deo – Hromi tigar, 1949–1953.

53. Hapšenje drugarice Molotove 723
 54. Ubistvo i venčanje: Lenjingradski slučaj 731
 55. Mao, Staljinov rođendan i Korejski rat. 745
 56. Patuljak i lekari ubice: Udri, udri, udri još! 756
 57. Slep i mačići i nilski konji: Uništavanje stare garde. 774
 58. „Sredio sam ga!“: Bolesnik i njegovi prestravljeni lekari 789

- Epilog 805
 Beleška o izvorima. 813
 Indeks 815

SPISAK ILUSTRACIJA

Prvi odeljak: 1929–1934.

Staljin ljubi svoju kćer Svetlanu na odmoru, početkom tridesetih godina

Nađa drži Svetlanu

Staljin i njegov vozač napred, a Nađa pozadi, u jednoj od kremaljskih limuzina

Staljin na odmoru, na Crnom moru, s neumornim Molotovom i njegovom pametnom, strastvenom ženom, Jevrejkom Polinom

Staljin nosi Svetlanu po vrtu Zubalova, njihovog letnjikovca u blizini Moskve

Staljin časka iza zavese kongresa Partije 1927, sa saveznicima Sergom Ordžonikidzeom i premijerom Aleksejem Rikovom

Staljin okružen svojim velikašima na kongresu Partije

Tragično preminula Nađa na odru

Nađina sahrana

Staljin izlazi iz Velikog kremaljskog dvorca s dvojicom najbližih saveznika: Sergom Ordžonikidzeom i Mihailom Kalinjinom zvanim Tata

Lazar Kaganovič, Staljinov zamenik tridesetih godina, predvodi ekspediciju po sibirskim selima u potrazi za žitom koje su seljaci sakrili

Velikaši su bili vrlo bliski, gotovo kao porodica: „čika Avelj“ Jenukidze s Vorošilovom

Staljin na odmoru 1933: Staljin i Vorošilov na logorovanju; pleve baštu u Staljinovoj dači u Sočiju; polaze u lov s Buđonijem,

Vorošilovom i telohraniteljem; Lavrentij Berija se nudi da pripomogne u plevljenju; Staljin kreće na Crno more, na pecanje i u lov; ovaj izlet završio se tajanstvenim pokušajem atentata Molotov, premijer tridesetih godina, igra tenis sa porodicom Staljin je svojim carstvom vladao neformalno; sedi na suncu u dači u Sočiju

Drugi odeljak: 1934–1941.

Sergej Kirov na odmoru sa Staljinom i Svetlanom u Sočiju
 Staljin sa Svetlanom
 Andrej Ždanov s porodicom, verovatno u dači u Holodnoj Rečki
 Dvor Crvenog cara sredinom tridesetih godina
 Staljinove žene
 Staljin s velikašima i njihovim ženama u nekadašnjoj carskoj loži Boljšog teatra
 Staljin (s Berijom i Lakobom) u poseti bolesnoj majci Keke, neposredno pre njene smrti
 Berija, na vrhuncu Terora, 1937, dočekuje Vorošilova i Mikojana na Rustavelijevom festivalu
 Jagoda, Kalinjin, Staljin, Molotov, Višinski i Berija
 Maršal Semjon Buđoni pozira s Kaganovičem i Staljinom, okružen oduševljenim ženama
 Berija i Ježov – dva najrazvratnija čudovišta na Staljinovom dvoru
 Ježov i njegova žena Jevgenija zabavljaju svog moćnog prijatelja Serga Ordžonikidzea. Ježov će uskoro pripomoći u proganjanju koje će Serga oterati u smrt.
 Staljin, Ždanov, Kaganovič, Mikojan i Vorošilov poziraju pored tela Serga Ordžonikidzea
 Ježov i njegov prijatelj Nikita Hruščov prate Molotova, Kaganoviča, Staljina, Mikojana i Kalinjina
 Staljin na čaju s piscem Gorkim
 Poskrebišev s Bronislavom, lepom, blistavom i visokoobrazovanom lekarkom u koju se zaljubio, i njenom sestrom

Aleksandar Poskrebišev, šef Staljinovog kabineta za vreme gotovo cele njegove vladavine
 General Nikolaj Vlasik sa Staljinovim nesrećnim sinom Jakovom, neposredno pre rata
 Svetlana kao šiparica, u uniformi Mladih pionira

Treći odeljak: 1941–1945.

Staljin vodi rat, uz pomoć velikaša i generala
 Staljin sa Žukovom, Vorošilovom i Bulganjinom, 1945.
 Staljin kao arbitar Velike alijanse huška Ruzvelta protiv Čerčila; u Teheranu, 1943.
 Čerčil i Staljin na Jalti, u pratnji generala Vlasika
 Staljin pozira s Čerčilom i predsednikom SAD Trumanom na konferenciji u Potsdamu
 Vorošilov i Čerčil ćaskaju na Teheranskoj konferenciji
 Berija i Molotov obilaze ruševine Hitlerovog bunkera, u pratnji Kruglova i Serova, pripadnika tajne policije
 Berija s porodicom, oko 1946.
 Kuća u Moskvi koju je Beriji odabrao Staljin (sada ambasada Tunisa)
 Kuća na obali, podignuta za vladu tridesetih godina
 Zdanje Granovskog, u blizini Kremļa, u kom su mlađi velikaši živeli u dvorskoj raskoši
 Staljinove rezidencije: glavna moskovska kuća, Kuncevo; Soči, omiljeni letnjikovac pre rata; trpezarija s lučnom tavanicom u kojoj je priređivao dugotrajne gruzijske gozbe; njegov naročito izgrađeni bazen za veslanje; posleratno letnje sedište, Holodna Rečka; policijska vila u Suhumiju; Museri
 General Vasilij Staljin: preko reda unapređivani neuravnoteženi, svirepi i prestravljeni alkoholičar
 Posle rata general Vasilij Staljin ubedio je generala Vlasika da mu da ovu prelepu gradsku kuću nedaleko od Kremļa
 Krajem rata umorni ali veseli Staljin sedi između dvojice suparnika, Maljenkova i Ždanova

Četvrti odeljak: 1945–1953.

Posle pobeđe Staljin je pretrpeo niz lakih moždanih i srčanih udara
Generalisimus Staljin veselo predvodi svoje velikaše na paradu, 12.
avgusta 1945.

Ždanov i šarlatan Trofim Lisenko

Iscrpljeni Staljin sumorno predvodi Beriju, Mikojana i Maljenkova
kroz Kremelj na mauzolej, na paradu za Dan pobeđe 1946.

Staljin, Vorošilov i Kaganovič za kovčegom na Ždanovljevoj sahrani

Krajem 1948. Staljin sedi sa starijim pokolenjem, Kaganovičem,

Molotovom i Vorošilovom, dok iza njih mlađi pletu intrige

Mikojan i ostali u Staljinovoj kući tokom leta

Na svečanoj proslavi svog sedamdesetog rođendana, u Boljšom
teatru. Staljin stoji između Mao Cedunga i Hruščova

Staljinov nemirni poslednji odmor 1952, u novoj kući u Novom

Atosu; dvorac Likani, nekada palata velikog kneza Mihaila,
brata cara Nikolaja Drugog; Staljinova udaljena kuća na jezeru
Rica, gde je provodio čitave sedmice; zelene metalne kutije
s telefonima postavili su Staljinovi čuvari kako bi mogao da
pozove pomoć ako mu pozli tokom šetnje

Sofa u Kuncevu na kojoj je Staljin umro 5. marta 1953.

Ostareli ali odlučni Staljin gleda Maljenkova kako podnosi glavni
izveštaj za vreme svog poslednjeg javnog pojavljivanja, na
Devetnaestom kongresu, 1952.

Hruščov, Bulganjin, Kaganovič, Mikojan, Berija, Maljenkov,

Molotov i Vorošilov gledaju jedni druge nad Staljinovim telom
Staljin u punoj snazi, na kongresu Partije 1927.

Pisac i izdavač zahvaljuju na ljubaznoj dozvoli da objave fotografije
iz sledećih izvora:

Zbirka porodice Alilujev

RGASPI

Zbirka porodice Vlasik

AKG

Zbirka porodice Poskrebišev

Zbirka Dejvida Kinga

Arhiv Kamera presa

Staljinov muzej u Goriju, Republika Gruzija

Zbirka Hjua Lungija

Piščeva zbirka

Zbirka Viktorije Ivljeve-Jork

SVANIDZEОВI

Aleksandar = Marija Mariko Sašiko Jekaterina =
 Aljoša Korona Svanidze Svanidze Kato
 Svanidze 1889–1942. 1884–1942. Svanidze
 1884–1941. ? 1885–1907.

Tolja, Džomrid
 u. 1941. Džomik
 1927–1990.

Zoja = Jakov = Julija
 Gunjina Jaša Meljcer
 1908–1957. 1907–1943. ?–1967.

Gulja
 1939.

STALJINOVA PORODICA

*Napomene: Ovo porodično stablo obuhvata glavne
 ličnosti opisane u knjizi. Brakovi i deca
 posle Staljinove smrti nisu uključeni.*

*Vladimira Redensa usvojio je
 1948. Fjodor Alilujev i
 dao mu svoje prezime.

DŽUGAŠVILIJEVI

v. 1870.
 Visarion = Jekaterina
 Beso Keke
 Džugašvili Geladze
 1850–1910. 1858–1937.

JOSIF STALJIN
1878–1953.

Nadežda
 Nada
 Alilujeva
 1901–1932.

Fjodor
 1898–1955.
 Ana
 1896–1964.
 Stanislav Redens
 1893–1940.

Leonid Vladimir*
 1928. 1935.
 Kira Sergej Aleksandar
 1919. 1928. 1931.

Svetlana
 1926.

v. 1945.
 1. Grigorij
 Morozov
 1921–2002.
 2. Jurij
 Ždanov
 1918.

v. 1950.
 3. Kapitolina
 Vasiljeva
 u. 1983.

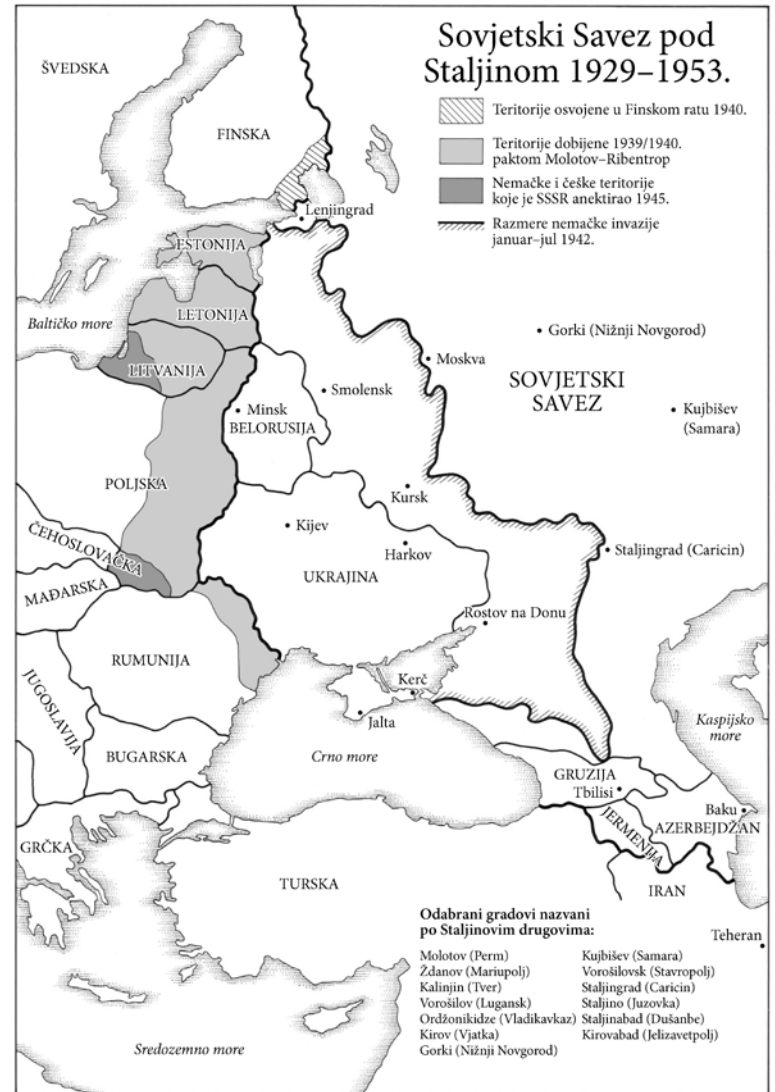
Vasilij
 1921–1962.
 v. 1946.
 2. Kača
 Timošenko,
 u. 1983.
 Vasilij Svetlana
 1949–1972. 1947–1990.
 Josif
 Morozov
 1945.
 Kača
 Ždanova
 1950.

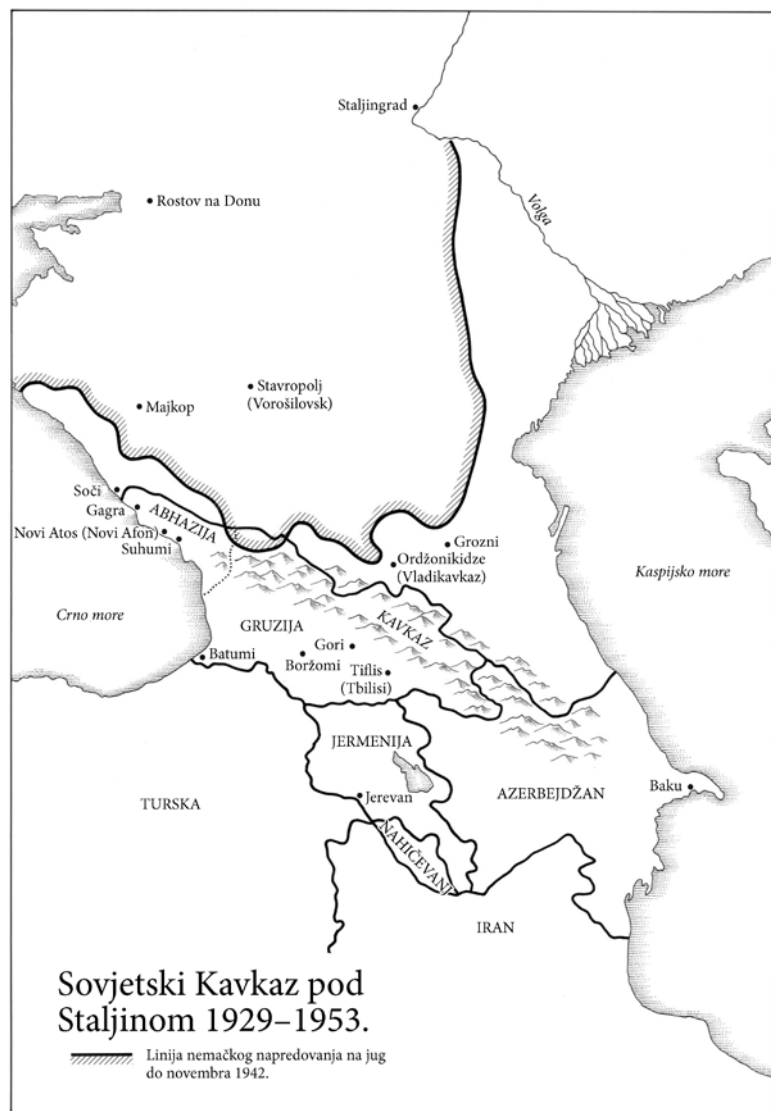
ALILUJEVI

v. 1893.
 Sergej Alilujev = Olga Fedorenko
 1866–1945. 1877–1951.

Pavle
 1894–1938.
 Jevgenija
 Žemja
 1898–1974.

Sovjetski Savez pod Staljinom 1929–1953.

UVOD I IZJAVE ZAHVALNOSTI

U ovom poduhvatu širokogrudno su mi pomogli mnogi ljudi, od Moskve i Sankt Peterburga do Suhumija, od Tbilisija i Buenos Ajresa do Rostova na Donu. Moj cilj je jednostavno bio da načinim portret Staljina, njegovih dvadeset najviših velikaša i njihovih porodica, da pokažem kako su živeli u jedinstvenoj kulturi tokom godina njegove vrhovne vlasti. Ova knjiga nema nameru da bude istorija njegove spoljne i unutrašnje politike, njegovih vojnih pohoda, njegove mladosti ili borbe protiv Trockog. Ovo je hronika njegovog dvora, od 1929, kada je jednoglasno proglašen „vođom“, do njegove smrti. Ovo je biografija njegovih dvorjana, studija visoke politike i nezvanične moći i običaja. Na neki način, ovo je biografija samog Staljina prikazana kroz njegove odnose s velikašima; on nikada ne silazi s pozornice.

Moj zadatak bio je da prevaziđem uvrežena tumačenja Staljina kao „zagonetke“, „ludaka“ ili „đavolskog genija“, i njegovih drugova kao „ljudi bez biografije“, turobnih brkatih ulizica s crno-belih fotografija. Uz pomoć arsenala novih dokumenata i do sada neobjavljenih memoara, razgovora koje sam lično vodio i dobro poznatih izvora, nadam se da će Staljin postati jasniji i bliži lik, ako ne i manje odbojan. Verujem da smeštanje Staljina i njegovih oligarha u njihov osobeni boljševički kontekst kao članova vojničko-verskog „reda nosilaca mača“ objašnjava mnogo štošta neobjašnjivo. Staljin je bio krajnje jedinstven, ali mnogi njegovi stavovi i osobine, kao što su zavisnost od smrti kao

političkog oruđa i paranoja, svojstveni su i njegovim drugovima. Bio je čovek svog vremena, kao i njegovi velikaši.

Molotov i Berija su možda najpoznatiji od njih, ali mnogi na Zapadu nisu toliko poznati. Epohe su nazvane po Ježovu i Ždanovu, ali oni sami ostali su u senci. Neke od njih, kao što je Mehliis, naučnici su jedva dotakli. Mikojanu su se mnogi divili; Kaganovič je bio široko prezren. Možda su oni svetu pokazivali sivu masku, ali mnogi od njih bili su živopisni, dinamični, žive legende. Novi pristup njihovoj prepisci, pa čak i ljubavnim pismima, makar će ih učiniti življima.

U pripovedanju njihovih priča neizbežno ima i upozorenja: od mnogih masovnih ubica spomenutih ovde, suđeno je samo Beriji i Ježovu (i to ne za njihove prave zločine). Svi su u iskušenju da za sva nedela okrive samo jednog čoveka – Staljina. Danas na Zapadu vlada opsesija kultom zločina, mračno ali besmisleno nadmetanje između Staljina i Hitlera, pokušaj da se utvrdi ko je „najgori svetski diktator“ brojanjem njihovih navodnih žrtava. To je demonologija, a ne istorija, i za posledicu ima osudu samo jednog ludaka, i ne pruža lekciju ni o opasnosti utopijskih zamisli i sistema, ni o odgovornosti pojedinaca.

Savremena Rusija još se nije suočila sa svojom prošlošću; nije bilo iskupljenja, što verovatno još baca senku na razvoj ruskog građanskog društva. Mnogi savremeni Rusi neće mi zahvaliti na otvorenom iznošenju istorijskih činjenica koju bi radije zaboravili ili zaobišli. Mada ova knjiga svakako ne umanjuje Staljinovu neizmernu krivicu, ona možda osujećuje zamisao o njegovoj isključivoj odgovornosti, otkrivajući zločine čitavog vođstva, kao i njihove patnje, žrtve, poroke i povlastice.

Imao sam izuzetnu sreću s ljudima koji su mi pomagali: ovu knjigu nadahnuo je Robert Konkvest, i sve vreme mi je strpljivo i velikodušno pružao podršku i savete. Beskrajno sam zahvalan Robertu Servisu, profesoru ruske istorije na Oksfordskom univerzitetu, koji je „nadgledao“ knjigu plemenito me hrabreći i deleći sa mnom svoje beskrajno znanje; njegovo pažljivo čitanje i uređivanje teksta bili su dragoceni. U Rusiji me je „nadgledao“ najistaknutiji stručnjak za Staljinovu viso-

ku politiku, Oleg Hlevnjuk, viši istraživač u Državnom arhivu Ruske Federacije (GARF); on mi je pomagao i usmeravao me u radu. Imao sam sreće i u pitanjima NKVD-a/MGB-a, tu mi je pomogao Nikita Petrov, potpredsednik moskovskog Memorijalnog naučnoistraživačkog centra, najbolji stručnjak za rad tajne policije kog ima današnja Rusija. U vojnim pitanjima vodili su me i pomagali mi, i u prevodenju i u arhivskim istraživanjima, profesor Oleg Ržeševski i njegovi saradnici. U diplomatskim pitanjima uživao sam u znanju, proverama i prijatnom društvu Hjua Lungija, koji je prisustvovao Teheranu, Jalti i Potsdamu, kao i susretima sa Staljinom četrdesetih godina. Ser Martin Gilbert nesebično je podelio sa mnom i svoje znanje i poznanstva u Rusiji. U pitanjima Gruzije moji vodiči bili su Zakro Megrešvili, profesor američkih studija na Državnom univerzitetu za jezike i kulturu *Ilja Čavčavadze* u Tbilisiju, i Gela Čarkvijani. U pitanjima Abhazije moram da zahvalim vodećem naučniku Suhumija, profesoru Slavi Lakobi. Takođe sam na idejama i savetima zahvalan sledećim osobama: Džefriju Hoskingu, profesoru ruske istorije na Londonskom univerzitetu, Isabeli de Madarijagi, profesorki slovenskih studija na Londonskom univerzitetu, i Aleksandru Kamenskom, profesoru stare i rane savremene ruske istorije na Moskovskom državnom univerzitetu društvenih nauka. Roj Medvedev, Edvard Radzinski, Arkadij Vaksberg i Larisa Vasiljeva takođe su mi pomagali i davali mi savete. Imao sam izuzetnu sreću da nađem pomoć ovakvih gorostasa, i mogu samo skromno da im zahvalim; svaka mudrost je njihova, a sve greške su moje.

I vreme mi je išlo naruku, pošto je otvaranje dela Predsedničkog arhiva Ruskog državnog arhiva društvene i političke istorije (RGA-SPI) 1999. godine značilo da mogu upotrebiti ogromnu količinu novih, opčinjujućih dokumenata i fotografija, između ostalog i pisma Staljina, njegove pratnje i porodice, što je omogućilo nastanak ove knjige. Osim toga, imao sam pristup novim materijalima Ruskog državnog ratnog arhiva (RGVA) i Centralnog arhiva Ministarstva odbrane Ruske Federacije (CAMO RF) u Podoljsku. Oleg Hlevnjuk bio mi je pokrovitelj u ovim ustanovama. Toplo zahvaljujem Larisi

A. Rogovoj, načelnici odseka RGASPI-ja, stručnjaku za Staljinov arhiv i izuzetnom tumaču njegovog rukopisa, koja mi je pomagala na svakom koraku. Zahvalan sam i dr Ljudmili Gatagovoj, istraživaču na Institutu za rusku istoriju. No, iznad svega, dugujem zahvalnost izuzetno darovitom naučniku na Odeljenju za istoriju Državnog univerziteta društvenih nauka, Galini Bapkovoj, koja mi je pomagala kao i za vreme pisanja *Potemkina*.

Imao sam sreće da dobijem pristup mnogim svedocima tog vremena, a često i njihovim porodičnim papirima, uključujući i neobjavljene memoare njihovih očeva. Za ovo neizmerno zahvaljujem Mihailu Fridmanu, Ingeborgi Dapkunajte i Vladimiru Georgijevu, zameniku ministra za štampu, televiziju i radio Ruske Federacije, vlasniku izdavačke kuće *Vagrijus*. Galina Udenkova iz RGASPI-ja stavila mi je na raspolaganje svoja jedinstvena poznanstva. Olga Adamišina velikodušno mi je omogućila pristup članovima porodice Alilujev i svojim snimcima razgovora sa Svetlanom Alilujevom. Kiti Stidvorti dopustila mi je da upotrebim neobjavljena sećanja Vere Trajl na Ježova. Zahvaljujem dr Ljubi Vinogradovoj na delotvornosti, šarmu, naklonosti i strpljenju s kojima mi je pomagala prilikom mnogih razgovora. Posebno sam zahvalan Alanu Hirstu i Lujzi Kembel što su me upoznali s porodicom Molotov. General-potpukovnik Stepan Mikojan i njegova kći Ašhen bili su šarmantni, gostoljubivi, velikodušni i spremni da pomognu. Ostali koji su mi stavili na raspolaganje sećanja i vreme su: Kira Alilujeva, Vladimir Alilujev (Redens), Natalija Andrejeva, Nikolaj Bajbakov, Nina Buđoni, Julija Hruščova, Tanja Litvinova, Igor Maljenkov, Volja Maljenkova, Sergo Mikojan, Josif Minervin (Kaganovičev unuk), Stas Namin, Vjačeslav Nikonov (Molotovljevi unuk), Eteri Ordžonikidze, Marfa Peškova, Natalija Poskrebiševa, Leonid Redens, Natalija Rikova, general-potpukovnik Artjom Sergejev, Jurij Solovjov, Oleg Trojanovski, Jurij Ždanov, Nadežda Vlasik. Zahvaljujem svom istraživaču, Galini Bapkovoj, za organizovanje razgovora s Tinom Egnatašvili i Duljom Džugašvili. Moram da zahvalim izuzetnom Marku Filderu iz televizijske kuće *Granada*; bilo je zadovoljstvo

raditi s njim na dokumentarnom filmu o Staljinu za BBC 2. Zahvaljujem direktoru i osoblju muzeja *Kirov* u Sankt Peterburgu.

U Tbilisiju mi je profesor Megrelišvili uredio mnoge razgovore, izneo mi sećanja na svog očuha Šalvu Nutsibidzea i upoznao me s Majom Kavtaradze, koja mi je stavila na raspolaganje neobjavljene memoare svog oca. Gela Čarkvijani ispričao mi je svoja sećanja iz mladosti i, što je najvažnije, stavio mi na raspolaganje očeve neobjavljene memoare. Moju zahvalnost zaslužili su i Nađa Dekanozova, Aljoša Mirckulava, Eka Rapava i Nina Ruhadze. Zahvaljujem Liki Basileji za društvo na putu u dvorac Likani i u Gori, Ninu Gagošidzeu i Irini Dmetradze na energičnoj pomoći, Nati Patijašvili za njenu pomoć u prevođenju i organizovanju razgovora, Zurabu Karumidzeu i Lili Aburšvili, direktorki Staljinovog muzeja u Goriju.

Za putovanje u Abhaziju moram da zahvalim ambasadorci Njenog veličanstva u Gruziji, Debori Barns Džons, Tadeusu Bojlu, terenskom administratoru Posmatračke misije UN-a u Gruziji, i premijeru Abhazije, Anriju Džirgoniji. To putovanje ne bi bilo moguće bez Viktorije Ivljeve-Jork. Hvala Saidi Smir, direktorki dače u Novom Afonu, i osoblju ostalih Staljinovih rezidencija u Suhumiju, Holodnoj Rečki, na jezeru Rica, u Museriju i Sočiju. Zahvaljujem Evi Soldati iz Buenos Ajresa na razgovoru koji je obavila s Leopoldom Bravom i njegovom porodicom.

Zahvaljujem onima koji su me ugostili tokom boravaka u Moskvi i drugde. To su Maša Slonjim, za koju se ispostavilo da je praunuka Maksima Litvinova, Mark i Rahela Polonski, koji žive u stanu maršala Konjeva u zdanju Granovskog, gde su se odigrali mnogi događaji iz knjige, Ingeborga Dapkunajte, Dejvid Kembel i Tom Vilson u Moskvi, i plemenita Olga Polici i Džulijeta Dekster u Sankt Peterburgu.

Posebno zahvaljujem vrhunskim istorijskim umovima: mom ocu dr Stivenu Sibagu Montefjoreu, lekaru, koji je sjajno pročitao Staljinovu psihologiju kao što je pročitao i Potemkinovu, i mojoj majci Ejpril Sibag Montefjore za njen besprekorni dar jezika i psihologije.

Moram da zahvalim mom agentu, Džordžini Kapel, Antoniju Čitamu, mom izdavaču Ijonu Trevinu, i lordu i ledi Vejdenfeld. Odgovore

na pitanja i raznovrsnu pomoć, malu i veliku, pružili su mi: Endi Apostolu, En Eplbaum, Džoan Brajt Astli, profesor Derek Bills, Entoni Bivor, Vadim Benjatov, Majkl Bloh, dr Dejvid Brandenburger, Pavle Činski, Vinston Čerčil, Bernadet Čini, ledi Darendorf, dr Sara Dejvis, Jelena Derden-Smit, Elen, Lisa Fajn, Sergej Degtjarjov Foster, Mark Franceti, Levan i Nino Gačečiladze, profesor Dž. Arč Geti, Nata Gologre, Džon Holidej, Andrea Di Heris, Marijana Haseldin, dr Den Hili, Lorens Keli, Dmitrij Hankin, Marija Lobanova, V. S. Lopatin, Edvard Lukas, ambasador Republike Gruzije, i gospođa Tejmuraz Mamacašvili, Nil Mekendrik, upravitelj koledža Gonvil i Kejs, Kembridž, Ketrin Meridejl, kneginja Tatjana Meternih, profesor Ričard Overi, Čarls i Pati Palmer-Tomkinson, Martin Poljakov, Aleksandar Prozverkin, Dejvid Prajs-Džons, Julija Turčanjinova i Ernst Gusinski, profesor E. A. Ris, grof Fric fon der Šulenburg, Hju Sibag Montefjore, ledi Soms, profesor Boris Sokolov, Geja Sulkanišvili, lord Tomas od Svinertona, grof Nikolaj Tolstoj, knez Georgij Vasiljčikov, dr D. H. Votson, Adam Zamojski. Mnogo dugujem svojoj nastavnici ruskog Galini Oleksjuk. Hvala Džejn Birket, mom neustrašivom lektoru, Džonu Gilksu za mape, Daglasu Metjuzu za indeks i neizmerno hvala Viktoriji Veb za herojski posao sređivanja korektura.

Na kraju, ali pre svega, s ljubavlju zahvaljujem svojoj ženi Santi Montefjore, ne samo za prevod materijala o Leopoldu Bravu sa španskog, nego iznad svega za to što je godinama trpela, ponekad i s radošću, turobno prisustvo Staljina u našim životima.

LICA

Josif Staljin, rođen Džugašvili, poznat kao Soso i Koba. Sekretar Boljševičke partije 1922–1953. i premijer 1941–1953. Maršal. Vrhovni komandant

Porodica

Keke Džugašvili, Staljinova majka

Kato Svanidze, Staljinova prva žena

Jakov Džugašvili, Staljinov sin iz prvog braka s Kato Svanidze.

Nemački zarobljenik

Nađa Alilujeva, Staljinova druga žena

Vasilij Staljin, Staljinov sin iz drugog braka s Nađom Alilujevom, pilot, general

Svetlana Staljina, sada Alilujeva, Staljinova kći

Artjom Sergejev, Staljinov i Nađin usvojeni sin

Sergej Alilujev, Nađin otac

Olga Alilujeva, Nađina majka

Pavle Alilujev, Nađin brat, komesar Crvene armije, oženjen

Ženjom Alilujevom, Nađinom snahom, glumicom, Kirinom majkom

Aljoša Svanidze, brat Kato Svanidze, Staljinov šurak, bankarski rukovodilac, oženjen

Marijom Svanidze, piscem dnevnika, gruzijskom Jevrejkom, operskom pevačicom

Stanislav Redens, Nađin zet, pripadnik tajne policije, oženjen Anom Redens, Nađinom starijom sestrom

Saveznici

Viktor Abakumov, pripadnik tajne policije, starešina SMERŠ-a, ministar državne bezbednosti (MGB)
 Andrej Andrejev, član Politbiroa, sekretar Centralnog komiteta, oženjen
 Dorom Hazan, Nađinom najboljom prijateljicom, zamenicom ministra tekstilne industrije, majkom Nataše Andrejeve
 Lavrentij Berija, „čika Lara“, pripadnik tajne policije, šef NKVD-a, član Politbiroa zadužen za nuklearno oružje, oženjen
 Ninom Berijom, naučnicom prema kojoj je Staljin postupao „kao prema rođenoj kćeri“, majkom
 Serga Berije, naučnika, oženjenog
 Marfom Peškovom Berijom, unukom Gorkog, Berijinom snahom
 Semjon Buđoni, konjički oficir, maršal, pripadnik Caricinske grupe
 Nikolaj Bulganjin, „Vodoinstalater“, čekista, gradonačelnik Moskve, član Politbiroa, ministar odbrane, očekivani naslednik
 Kandid Čarkvijani, gruzijski partijski šef i Staljinov poverenik
 Semjon Ignatjev, ministar državne bezbednosti, tvorac Zaverе belih mantila
 Lazar Kaganovič, „Gvozdeni Lazar“ i „Lokomotiva“, Jevrejin, stari boljševik, Staljinov zamenik početkom tridesetih godina, šef železnica, član Politbiroa
 Mihail Kalinjin, „Tata“, „Seoski starosta“, predsednik Vrhovnog sovjeta, radnik/seljak
 Nikita Hruščov, prvi sekretar Partije Moskve, zatim Ukrajine, član Politbiroa
 Sergej Kirov, lenjingradski šef, sekretar CK, član Politbiroa i Staljinov bliski prijatelj
 Valerijan Kujbišev, ekonomski rukovodilac i pesnik, član Politbiroa

Aleksej (A. A.) Kuznjecov, Ždanovljevi zamenik u Lenjingradu, posle Drugog svetskog rata sekretar CK, nadzornik MGB-a i Staljinov očekivani naslednik na mestu sekretara Partije
 Nestor Lakoba, abhazijski šef
 Georgij Maljenkov, zvani „Malanja“, odnosno „Melanija“, sekretar CK, u savezu s Berijom
 Lav Mehlis, „Tmurni demon“ i „Ajkula“, Jevrejin, Staljinov sekretar, zatim urednik *Pravde*, politički šef Crvene armije
 Akaki Mgeladze, abhazijski, zatim gruzijski šef, Staljin ga je zvao „Vuk“
 Anastas Mikojan, Jermenin, stari boljševik, član Politbiroa, ministar trgovine i snabdevanja
 Vjačeslav Molotov, zvani „Gvozdena guzica“ i „naš Veča“, član Politbiroa, premijer, ministar spoljnih poslova, oženjen
 Polinom Molotovom, rođenom Karpovska, poznatom kao drugarica Žemčužina tj. „Biser“, Jevrejkom, komesarkom za ribarstvo, šeficom industrije parfema
 Grigorij Ordžonikidze, poznat kao drug Sergo i „Staljinov magarac“, član Politbiroa, šef teške industrije
 Karl Pauker, bivši frizer budimpeštanske Opere, Staljinov telohranitelj i šef obezbeđenja
 Aleksandar Poskrebišev, bivši bolničar, Staljinov šef kabineta, oženjen
 Bronkom Metalikovom Poskrebiševom, lekarkom, Jevrejkom
 Mihail Rjumin, „mali Miša“, „Kepec“, zamenik ministra državne bezbednosti i operativni rukovodilac Zaverе belih mantila
 Nikolaj Vlasik, Staljinov telohranitelj i šef Uprave obezbeđenja
 Klim Vorošilov, prvi maršal, član Politbiroa, komesar za odbranu, caricinski veteran, oženjen
 Jekaterinom Vorošilovom, autorkom dnevnika
 Nikolaj Voznesenski, lenjingradski ekonomista, član Politbiroa, zamenik premijera, Staljinov miropomazani naslednik na mestu premijera
 Henrih Jagoda, šef NKVD-a, Jevrejin, zaljubljen u Timošu, snahu Gorkog

Avelj Jenukidze, „čika Avelj“, sekretar Centralnog izvršnog komiteta,
Gruzin, sladostrasnik, Nađin kum

Nikolaj Ježov, zvani „Kupina“ ili „Kolja“, šef NKVD-a, oženjen
Jevgenijom Ježovom, urednicom, pripadnicom elite, Jevrejkom
Andrej Ždanov, „Pijanista“, član Politbiroa, lenjingradski šef,
sekretar CK, šef Ratne mornarice, Staljinov prijatelj i očekivani
naslednik, otac

Jurija Ždanova, šefa Odseka za nauku CK, muža Svetlane Staljine

Generali

Grigorij Kulik, maršal, zapovednik artiljerije, ženskaroš, nesposobni
caricinski veteran

Boris Šapošnjikov, maršal, načelnik Vrhovne komande, Staljinov
omiljeni štabni oficir

Semjon Timošenko, maršal, pobednik nad Finskom, komesar za
odbranu, caricinski veteran; njegova ćerka udala se za Vasilija
Staljina

Aleksandar Vasiljevski, maršal, načelnik Vrhovne komande,
sveštenički sin

Georgij Žukov, maršal, zamenik vrhovnog komandanta, Staljinov
najbolji vojni zapovednik

Neprijatelji i bivši saveznici

Nikolaj Buharin, „ljubimac Partije“, „Buharčik“, teoretičar, član
Politbiroa, Staljinov suvladar 1925–1929, Nađin prijatelj,
desničar, glavni optuženi na poslednjem montiranom procesu

Lav Kamenjev, levičar, član Politbiroa, porazio Trockog sa Staljinom,
s kojim je vladao 1924–1925. Optuženi na prvom montiranom
procesu

Aleksej Rikov, „Rikovka“, desničar, član Politbiroa, premijer,
1925–1928. član trijumvirata sa Staljinom i Buharinom.
Optuženi na poslednjem montiranom procesu

Lav Trocki, genije Revolucije, Jevrejin, komesar za rat i tvorac
Crvene armije, po Staljinovim rečima „operetski zapovednik“
Grigorij Zinovjev, levičar, član Politbiroa. Lenjingradski šef, Jevrejin.
Član trijumvirata sa Staljinom i Kamenjevom 1924–1925.
Optuženi na prvom montiranom procesu

„Inženjeri ljudskih duša“

Ana Ahmatova, pesnikinja, „bludna monahinja“ po rečima Ždanova
Isak Babelj, pisac *Crvene konjice*, prijatelj Ajzenštajna i
Mandeljštama

Demjan Bedni, „proleterski pesnik“, Staljinov drug na pijankama
Mihail Bulgakov, romanopisac i dramski pisac; Staljin je petnaest
puta gledao njegov komad *Dani Turbinih*

Ilja Erenburg, Jevrejin, pisac i književno ime od evropskog značaja
Sergej Ajzenštajn, najveći ruski filmski reditelj

Maksim Gorki, najslavniji ruski pisac, blizak Staljinu

Ivan Kozlovski, Staljinov dvorski tenor

Osip Mandeljštam, pesnik; „Izolovati ali sačuvati“, rekao je Staljin

Boris Pasternak, „stanovnik oblaka“, rekao je Staljin

Mihail Šolohov, pisac romana o Kozacima i kolektivizaciji

Konstantin Simonov, pesnik i urednik, prijatelj Vasilija Staljina,
Staljinov ljubimac

PROLOG

Praznična večera: 8. novembar 1932.

Oko sedam uveče osmog novembra 1932, Nađa Alilujeva Staljina, stara trideset jednu godinu, ovalnog lica i smeđih očiju, supruga boljševičkog generalnog sekretara, oblačila se za bučnu proslavu petnaeste godišnjice revolucije. Stroga, posvećena ali krhka, Nađa se ponosila svojom „boljševičkom skromnošću“, nosila je najneuglednije i najbezobličnije haljine i bluze s četvrtastim izrezima, umotavala se u obične šalove i nije se šminkala. Ali večeras se naročito potrudila. U Staljinovom sumornom stanu u dvospratnom Potešnom dvorcu, podignutom u sedamnaestom veku, zavrtila se pred svojom sestrom Anom obučena u neobično pomodnu crnu haljinu s ružama izvezenim po rubu, donesenu iz Berlina. Umesto stroge punđe, prvi put je namestila „modernu frizuru“. Nestašno je u crnu kosu zatakla skerletnu vrtanu ružu.

Zabavu, kojoj su prisustvovali svi boljševički velikaši, na primer premijer Molotov i njegova vitka, pametna i koketna žena Polina, svake godine je za praznik priređivao komesar za odbranu Vorošilov. On je živio u dugačkoj i uskoj zgradi Konjičke garde s druge strane svega pet koraka široke uličice, preko puta Potešnog dvorca. U malenom i bliskom svetu boljševičke elite, ove jednostavne, vesele zabave obično su se završavale tako što su moćnici i njihove žene plesali kozačke plesove i pevali gruzijske tužbalice. Ali te noći zabava se nije okončala kao i obično.

U isto vreme, nekoliko stotina metara istočno, bliže Lenjinovom mauzoleju i Crvenom trgu, u svom kabinetu na drugom spratu trouglastog Žutog dvorca iz osamnaestog veka, Josif Staljin, generalni sekretar boljševičke partije i *vožd* – vođa – Sovjetskog Saveza, star pedeset tri godine, dvadeset dve godine stariji od Nađe, otac dvoje dece, bio je na sastanku sa svojim omiljenim policajcem. Henrich Jagoda, zamenik predsednika GPU-a,* Jevrejin lasičjeg lica, sin draguljara iz Nižnjeg Novgoroda, čovek s „hitlerovskim brkovima“ i sklonošću prema orhidejama, nemačkoj pornografiji, obaveštavao je Staljina o novim zaverama protiv njega i Partije i nemirima u unutrašnjosti.

Staljin je, uz pomoć Molotova, starog četrdeset dve godine, i svog četrdesetpetogodišnjeg šefa ekonomije, Valerijana Kujbiševa, koji je ličio na ludog pesnika – bio je dugokos, strasno je voleo piće, žene i, sasvim prikladno, pisanje poezije – naredio hapšenje protivnika. Pritisak poslednjih meseci gušio je Staljina, on se plašio gubitka Ukrajine, čijim delovima su zavladao beznađe, glad i neredi. Kad je Jagoda otišao, u sedam i pet minuta, ostali su povelili raspravu o borbi za „slamanje kičme seljaštvu“, bez obzira na milione gladnih u ovoj najvećoj gladi koju je čovek ikada izazvao. Bili su odlučni da žito upotrebe za finansiranje divovskog zaleta u pretvaranju Rusije u savremenu industrijsku silu. Ali te noći dogodiće se mnogo bliža tragedija. Staljin će se suočiti s ličnom krizom, najbolnijom i najtajanstvenijom u njegovoj karijeri. Do kraja života ponavljaje je u mislima.

* Sovjetska tajna policija u početku se zvala Vanredna komisija za borbu protiv kontrarevolucije i sabotaže, i bila je poznata kao Čeka. Godine 1922. postala je Državna politička uprava (GPU), a zatim Objedinjena državna politička uprava (OGPU). Godine 1934. podređena je Narodnom komesarijatu za unutrašnje poslove (NKVD). Ipak, njene pripadnike i dalje su nazivali čekistima, a samu tajnu policiju „organima“. Godine 1941. i 1943. Državna bezbednost odvojena je u sopstveni komesarijat, NKGB. Od 1954. do 1991. postojala je kao Komitet državne bezbednosti, KGB. (Prim. aut.)

U osam sati i pet minuta Staljin je u pratnji ostalih polako išao i krenuo na zabavu, preko snegom prekrivenih uličica i trgova te srednjovekovne tvrđave crvenih zidina, obučen u partijsku bluzu, vrećaste stare pantalone, meke kožne čizme, stari vojnički šinjel i šubaru od vučjeg krzna sa štitnicima za uši. Leva ruka bila mu je neznatno kraća od desne, ali tada se to nije primećivalo kao kasnije; osim toga, obično je pušio cigaretu ili pučkao lulu. Glava s gustom kosom koja mu je rasla nisko na čelu, još crna, ali prošarana prvim sedinama, delovala je snažno i plemenito kao u stanovnika kavkaskih planina; njegove mačje, gotovo istočnjačke oči bile su „boje meda“, ali su u besu bleskale vučjim žutilom. Decu su bockali njegovi brkovi, a miris duvana im je smetao, ali, prema sećanjima Molotova i obožavateljki, Staljin je još bio privlačan ženama, s kojima je flertovao stidljivo i nespretno.

Tog niskog, zdepastog čoveka, visokog sto šezdeset sedam centimetara, koji je oprezno ali žustro gazio stopalima okrenutim unutra (taj hod su pažljivo oponašali glumci u ulogama careva) i tiho ćaskao s Molotovom, s jakim gruzijskim naglaskom, štitila su samo dva čuvara, nekad jedan jedini. Velikaši su šetali po Moskvi gotovo bez ikakvog obezbeđenja. Čak i sumnjičavi Staljin, kog su već zamrzeli na selu, vraćao se kući iz kabineta na Starom trgu sa samo jednim telohraniteljem. Jedne večeri, usred snežne oluje, Staljin i Molotov vraćali su se kući „bez telohranitelja“ preko Manježnog trga, kada im je prišao prosjak. Staljin mu je dao deset rubalja, a razočarani skitnica je uzviknuo: „Vi prokleti buržuji!“

„Ko će razumeti naš narod“, rekao je Staljin zamišljeno. Uprkos ubistvima sovjetskih zvaničnika (uključujući i pokušaj atentata na Lenjina 1918), svi su bili izuzetno opušteni sve do juna 1927, kada je ubijen sovjetski ambasador u Poljskoj; tada je obezbeđenje malo pojačano. Godine 1930. Politbiro je dekretom „zabranio drugu Staljinu da se pešice kreće po Moskvi“. Ipak, on je sa šetnjama nastavio još koju godinu. Bilo je to zlatno

doba koje će se, za svega nekoliko sati, završiti smrću, možda i ubistvom.

Staljin je već postao poznat kao nedokučiv poput sfinge, a njegovu ravnodušnu skromnost predstavljala je lula koju je neprekidno pućkao poput seoskog kmeta. Ni izdaleka bezbojan osrednji birokrata, kakvim ga je smatrao Trocki, pravi Staljin bio je energični i razmetljivi melodramatični glumac, izuzetan u svakom pogledu.

Ispod sablasnog spokoja ovih bezdanih voda skrivali su se smrtonosni virovi ambicije, besa i nesreće. Sposoban i za promišljenu postepenost i za nemarno kockanje, činilo se da je zatvoren u hladni čelični oklop, ali pipci su mu bili krajnje osetljivi, a žestoka gruzijska narav toliko neukrotiva da je gotovo uništio svoju karijeru sukobivši se s Lenjinovom ženom. Bio je nepostojani neurotik krutog, uzavrelog temperamenta krajnje napetog glumca koji uživa u sopstvenoj drami – njegov naslednik Nikita Hruščov nazivao ga je *licedej*, čovek s mnogo lica. Lazar Kaganovič, preko trideset godina jedan od njegovih najbližih saboraca, u tom času takođe na putu na proslavu, ostavio je najbolji opis njegovog „jedinstvenog karaktera“. Po Kaganovičevim rečima, Staljin je bio „različit čovek u različito vreme... Poznao sam najmanje pet ili šest Staljina.“

Ipak, materijali iz novootvorenih arhiva i mnogi odskora dostupni izvori osvetljavaju ga bolje nego ikada ranije; više ga nije dovoljno opisivati kao „enigmu“. Sada znamo kako je govorio (stalno o sebi, ponekad s rečitom otvorenošću), kako je pisao beleške i pisma, šta je jeo, pevao i čitao. Smešten u jedinstvenu atmosferu razjedinjenog boljševičkog vrha, on postaje istinska ličnost. Čovek u oklopu bio je izuzetno inteligentan i darovit političar za kog je sopstvena istorijska uloga bila najvažnija, nervozni intelektualac i manijakalni čitalac istorijskih i književnih dela, sitničavi hipohondar opterećen hroničnom upalom krajnika, psorijazom i reumatskim bolovima izazvanim sakatošću ruke i hladnoćom sibirskog progonstva. Pričljiv, druželjubiv

i dobar pevač, taj usamljeni i nesrećni čovek uništio je svaku svoju ljubavnu vezu i prijateljstvo žrtvujući sreću političkoj neophodnosti i ljudožderskoj paranoji. Osakaćen u detinjstvu i neprirodno hladan po naravi, pokušavao je da bude dobar muž i otac, ali je našao svaki izvor ljubavi; taj nostalgični ljubitelj ruža i mimoza verovao je da je smrt rešenje za svaku ljudsku nevolju, i bio je opsednut pogubljenjima. Taj bezbožnik sve je dugovao sveštenicima, i posmatrao je svet u okvirima greha i pokajanja, pa ipak je bio „od mladosti ubeđeni fanatični marksista“. Njegova fanatičnost bila je „poluislamska“, njegov mesijanski egoizam bezgraničan. Preuzeo je ciljeve carske Rusije, ali je u mnogo čemu ostao Gruzin, nosio je osvetu svojih predaka na sever, među Ruse.

Većini javnih ličnosti zajednička je cezarovska osobina da se izdvoje i posmatraju sami sebe na svetskoj pozornici, ali Staljin se izdvajao daleko više. Njegov usvojeni sin Artjom Sergejev seća se kako je Staljin grdio rođenog sina Vasilija što zloupotrebljava očevo ime. „Ali i ja sam Staljin“, rekao je Vasilij.

„Ne, nisi“, odvratio je Staljin. „Ti nisi Staljin, ni ja nisam Staljin. Staljin je sovjetska moć. Staljin je onaj iz novina i s portreta, to nisi ti, to nisam čak ni ja.“

On je bio sopstveno delo. Čovek koji izmisli ime, dan rođenja, nacionalnost, obrazovanje i celokupnu svoju prošlost kako bi izmenio tok istorije i igrao ulogu vođe, verovatno će završiti u duševnoj bolnici ako ne prigrli, voljom, srećom i veštinom, pokret i trenutak koji mogu da preokrenu prirodni poredak. Staljin je bio takav čovek. Pokret je bio Boljševička partija, a njegov trenutak propadanje ruske monarhije. Kada je umro, bilo je pomodno posmatrati ga kao poremećaj, ali to je bilo prekrajanje istorije, grubo kakvo je i on sam izvodio. Staljinov uspeh nije slučajna. Niko na svetu nije bio prikladniji za zavereničko spletkarenje, teorijske basme, ubilački dogmatizam i neljudsku strogość Lenjinove partije. Teško je naći bolji spoj čoveka i pokreta

nego što je bio idealni brak Staljina i boljševizma; on je bio ogledalo boljševičkih vrlina i mana.

Nađa je bila uzbuđena jer se doterala. Koliko juče, na paradi za Dan revolucije, imala je stravičnu glavobolju, ali dan kasnije bila je vesela. Kao što se pravi Staljin razlikovao od svoje istorijske ličnosti, tako se razlikovala i istinska Nadežda Alilujeva. „Bila je vrlo lepa, ali to se na fotografijama ne vidi“, seća se Artjom Sergejev. Nije bila ljupka u uobičajenom smislu. Kad se osmehne, oči su joj zračile poštenjem i iskrenošću, ali bila je i namrštena, ravnodušna, opterećena duševnim i telesnim bolestima. Njenu hladnoću povremeno su prekidali napadi histerije i depresije. Bila je neizlečivo ljubomorna. Za razliku od Staljina, koji je imao dara za crni humor, niko se ne seća njene duhovitosti. Bila je boljševik, sasvim sposobna da služi kao Staljinov uhoda, da mu potkazuje neprijatelje. Dakle, je li to bio brak čudovišta i jagnjeta, metafora za Staljinovo postupanje prema samoj Rusiji? Samo u smislu da je to bio boljševički brak, svojstven neobičnoj kulturi koja ga je iznedrila. Ali, s druge strane, to je najobičnija tragedija okorelog zavisnika o radu, koji nije mogao da bude gori par svojoj sebi okrenutoj, neuravnoteženoj ženi.

Staljinov život naizgled je bio savršen spoj boljševičke politike i porodice. Uprkos surovom ratu protiv seljaka i sve većem pritisku na vođe, ovo vreme bilo je srećna idila, život ispunjen vikendima u mirnim seoskim daćama, veselim večerama u Kremlju i blagim toplim letovanjima na Crnom moru; Staljinova deca ovo doba su pamtila kao najsrećnije u životu. Staljinova pisma otkrivaju da je njegov brak bio težak ali pun ljubavi.

„Zdravo, Tata... Mnogo mi nedostaješ, Tatočka – usamljen sam kao rogata sova“, pisao je Staljin Nađi, oslovljavajući je nadimkom od milošte, 21. juna 1930. „Neću ići poslom van grada. Upravo završavam posao, a zatim sutra idem van grada, kod dece... Zdravo, nemoj dugo da ostaješ, dođi brzo kući! Ljubim te! Tvoj Josif.“ Nađa je bila u Nemačkoj, u Karlsbadu, na lečenju gla-

vobolje. Nedostajala mu je, a on je pazio na decu kao i svaki drugi muž. Drugom prilikom, ona je ovako završila svoje pismo:

„Molim te da paziš na sebe! Strasno te ljubim, kao što si ti mene ljubio na rastanku! Tvoja Nađa.“

Njihova veza nikad nije bila laka. Oboje su bili strastveni i osetljivi; njihove svađe uvek su bile dramatične. Godine 1926. odvela je decu u Lenjingrad i rekla mu da ga napušta, ali on ju je molio da se vrati, i vratila se. Reklo bi se da su ovakve svađe bile česte, ali bilo je i perioda nekakve sreće, iako se ne bismo mogli nadati spokoju u ovakvom boljševičkom domaćinstvu. Staljin je često vređao i bio nasilan, ali verovatno je život najviše otežavala njegova udaljenost. Nađa je bila gorda i stroga, ali stalno bolesna. Ako su njegovi drugovi, kao što su Molotov i Kaganovič, smatrali da je Nađa na ivici „ludila“, njena rođena porodica priznavala je da je „ponekad luda i preosetljiva, svi Alilujevi imaju neuravnoteženu cigansku krv“. Oboje su bili slično nepodnošljivi, sebični, hladni, ali vatrene naravi, mada ona, za razliku od njega, nije bila svirepa ni dvolična. Svi svedoci slažu se da život sa Staljinom „nije bio lak – bio je to težak život“. To nije bio „savršen brak“, rekla je Polina Molotova Staljinovoj kćeri Svetlani, „ali koji brak jeste?“

Posle 1929. često su bili razdvojeni jer se Staljin tokom jesenjih dana odmarao na jugu, a Nađa je još studirala. Ipak, srećni dani bili su ispunjeni toplinom i ljubavlju; kuriri tajne policije nosili su njihova pisma tamo-amo, a poruke se smenjuju tako brzo da podsećaju na elektronsku poštu. Čak i među tim asketskim boljševicima ima nagoveštaja seksa: „strasni poljupci“ kojih se ona seća u ranije navedenom pismu. Voleli su društvo jedno drugog. Kao što smo videli, ona mu je bolno nedostajala dok je bila na lečenju, a i on je nedostajao njoj. „Vrlo je dosadno bez tebe“, pisala mu je. „Dođi ovamo i biće nam lepo zajedno.“

Imali su Vasilija i Svetlanu. „Piši mi sve o deci“, pisao joj je Staljin s Crnog mora. Kad je bila na putu, izveštavala je: „Deca su dobro. Ne sviđa mi se njihova učiteljica, trčkara naokolo i pušta

Vasku i Toljku [njihovog usvojenog sina Artjoma] da jurcaju od jutra do mraka. Sigurna sam da će Vaska popustiti u učenju, a želim da dobro nauče nemački.“ Često je dodavala Svetlanine detinje poruke. Brinuli su za zdravlje jedno drugog kao svaki drugi par. Kad se Staljin lečio u banji Macesta pored Sočija, obavestio ju je: „Imao sam dva kupanja, a treba deset... Mislim da će mi biti znatno bolje.“

„Kako ti je zdravlje?“; pitala ga je.

„Pluća mi odzvanjaju i kašljem“, odgovorio je. Imao je stalne nevolje sa zubima.

„Tvoji zubi – molim te, leči ih“, rekla mu je. Kad je otišla na lečenje u Karlsbad, brižno ju je pitao: „Jesi li bila kod lekara? Napiši mi šta kažu.“ Nedostaje mu, ali ako lečenje potraje duže, on će razumeti.

Staljin nije voleo da menja odeću i letnje stvari nosio je do duboko u zimu, pa je Nađa stalno brinula za njega. „Šaljem ti šinjel, jer ćeš se možda posle boravka na jugu prehladiti.“ I on je slao poklone. „Šaljem ti malo limunova“, pisao joj je ponosno. „Dopašće ti se.“ Ovaj ljubitelj baštovanstva uživaće u gajeњу limunova do smrti.

Ogovarali su prijatelje i poznanike. „Čula sam da je Gorki [slavni pisac] stigao u Soči“, pisala je Nađa. „Možda je došao kod tebe – šteta što nisam tamo. Njega je tako prijatno slušati...“ Naravno, kao boljševička pomoćnica koja živi u toj sićušnoj proširenoj porodici velikaša i njihovih žena, bila je opsednuta politikom gotovo koliko i on, i prenosila mu je ono što joj kažu Molotov i Vorošilov. Slala mu je knjige, a on joj je zahvaljivao, ali je gundao kad je otkrio da jedna nedostaje. Zadirivala ga je zbog toga kako ga prikazuju u knjigama bele emigracije.

Surovo skromna Nađa nije se ustezala da lično izdaje zapovesti. Izgrdila je jednom s odmora muževljevog turbog šefa kabineta Poskrebiševa, zamerajući mu što „ne dobijamo nikakve nove strane knjige. Ali, priča se da ima novih. Možda biste mogli da popričate s Jagodom [zamenik šefa GPU-a]... Posled-

nji put dobili smo tako nezanimljive knjige...“ Kad se vratila s odmora, poslala je Staljinu fotografije. „Samo dobre – zar Molotov nije smešan?“ On je kasnije zadirkivao besmisleno ravnodušnog Molotova pred Čerčilom i Ruzveltom. Uzvratio joj je svojim fotografijama s odmora.

Ipak, krajem dvadesetih godina, Nađa je bila profesionalno nezadovoljna. Želela je sopstvenu ozbiljnu boljševičku karijeru. Početkom dvadesetih kucala je na mašini za svog muža, pa za Lenjina, a zatim za Serga Ordžonikidzea, još jednog strastvenog energičnog i neumornog Gruzina, zaduženog za tešku industriju. Zatim je prešla na Međunarodni poljoprivredni institut, u Odeljenje za agitaciju i propagandu. Tu nalazimo, izgubljen u arhivima, svakodnevni posao Staljinove žene u svem njegovom boljševičkom sivilu: njen šef traži od svoje obične pomoćnice, koja se potpisuje kao „N. Alilujeva“, da ugovori izdavanje zapanjujuće dosadne publikacije pod naslovom *Moramo proučiti pokret mladih na selu*.

„Nemam ama baš nikakve veze ni sa kim u Moskvi“, žalila se Nađa. „Čudno, ali osećam se bliskijom s nepartijcima – sa ženama, naravno. Razlog je to što su jednostavnije... Ima stravično mnogo novih predrasuda. Ako ne radiš, onda si obična *baba**.“ Bila je u pravu. Nove boljševičke žene, kakva je bila Polina Molotova, bile su i same političarke. Te feministkinje prezirale su domaćice i daktilografkinje kao što je Nađa. Ali Staljin nije želeo da i njegova žena bude takva: njegova Nađa biće, kako je on to zvao, *baba*. Godine 1929. Nađa je odlučila da i sama postane moćna partijka, pa nije otišla s mužem na odmor, nego je ostala u Moskvi radi prijemnog ispita za Industrijsku akademiju, gde

* Rus.: žena. (Prim. prev.)

Nađa se o Staljinu svakako starala kao dobra *baba*. „Staljin mora da jede piletinu“, pisala je predsedniku Kalinjinu 1921. „Dodeljeno nam je svega 15 pilića... Molim Vas da to povećate pošto je prošlo već pola meseca, a ostalo nam je samo 5...“ (Prim. aut.)

je želela da proučava sintetička vlakna. Otuda njena topla prepiska sa Staljinom. Obrazovanje je bilo veliko boljševičko dostignuće, i bilo je na milione drugih kao ona. Staljin je zaista želeo *babu*, ali je podržao njen poduhvat. Ironično, njegov predosećaj je možda bio tačan, pošto se pokazalo da ona zapravo nije dovoljno jaka da istovremeno bude student, majka i Staljinova žena. On je često završavao pisma sa:

„Kako ispiti? Poljubi moju Tatku!“ Molotovljeva žena postala je narodni komesar – Nađa je imala sve razloge da se nada kako će i sama postići to isto.

Velikaši i njihove žene išli su Kremljom kod Vorošilova, nesvesni tragedije koja će zadesiti Staljina i Nađu. Svi su došli iz neposredne blizine. Još otkako je Lenjin 1918. premestio prestonicu u Moskvu, rukovodioci su živeli u ovom izdvojenom tajnom svetu, iza četiri metra debelih zidina, crvenih bedema s kruništima i visokih utvrđenih kula; taj svet je najviše ličio na dvesta šezdeset hektara velik park na temu istorije stare Moskovije. „Ovuda se šetao Ivan Grozni“, govorio je Staljin posetiocima. Svakodnevno je prolazio pored Arhangeljske crkve, u kojoj je sahranjen Ivan Grozni, pored kule zvane Veliki Ivan, a Žuti dvorac, zdanje u kome je radio, bio je podignut za Katarinu Veliku. Do 1932. Staljin je proveo u Kremlju četrnaest godina, koliko i u roditeljskom domu.

Ovi moćnici – „odgovorni radnici“, kako ih je nazivala boljševička terminologija – i njihovo osoblje, „službenici“, živeli su u prostranim stanovima visokih tavanica, koje su nekada nastanjivali carski vaspitači i domoupravitelji, uglavnom u Potešnom dvorcu* ili Zdanju konjičke garde. Stanovali su tako blizu jedni drugima u ovim dvorištima s tornjevima i kupolama, da su pod-

* Naziv dvorca u kom je Staljin živeo znači „Dvorac zabave“, pošto su u njemu nekada bili carsko pozorište i stanovi glumaca. (Prim. aut.)

sećali na oksfordske profesore. Staljin je stalno svraćao kod njih, a ostali vođe redovno su dolazili kod njega na razgovor, gotovo kao da pozajmljuju poslovičnu šolju šećera.

Većina gostiju morala je samo da prođe hodnikom da bi stigla do drugog sprata i stana Klimenta Vorošilova i njegove žene Jekaterine u Zdanju konjičke garde (zvanično je to bilo Zdanje Crvene garde, ali ga tako niko nije zvao). U njihov dom ulazilo se kroz vrata u lučnom hodniku; tu je bio mali bioskop u koji su se Staljin i njegovi drugovi često povlačili posle jela. Stan je bio ušuškani ali prostran, zidovi soba bili su obloženi tamnim drvetom, a prozori su gledali preko kremaljskih zidina u grad. Vorošilov, njihov domaćin, star pedeset dve godine, bio je najpopularniji heroj boljševičkog panteona – druželjubivi razmetljivi konjanik, nekada radnik na strugu, s elegantnim, gotovo muskatarskim brkovima, svetlom kosom i anđeoskim licem rumenih obraza. Staljin je došao sa sitničavim Molotovom i raskalašnim Kujbiševom. Molotovljeva žena, tamnokosa i strahopoštovanja dostojna Polina, došla je iz svog stana u istoj zgradi. Nađa i njena sestra Ana stigle su iz Potešnog dvorca prešavši uličicu.

Godine 1932. hrane i pića nije nedostajalo, ali Staljinove večere još se nisu bile pretvorile u carske gozbe. Hrana – ruska predjela, supe, razna jela od usoljene ribe i možda malo jagnjetine – spremana je u kremaljskoj kantini i topla donošena u stan, gde ju je služila domoupraviteljka, a zalivali su je votkom i gruzijskim vinom uz mnogobrojne zdravice. Suočenom s nesagledivom katastrofom u oblastima u kojima je deset miliona ljudi gladovalo, sa zaverom u svojoj partiji, nesigurnom u odanost sopstvene pratnje i dodatno opterećen teškom ženom, Staljinu se činilo da je opkoljen kao u ratu. Kao i ostalima u središtu ovog vihora, trebalo mu je piće i opuštanje. Staljin je sedeo u sredini stola, nikad u čelu, a Nađa preko puta njega.

Te sedmice Staljinovo domaćinstvo nalazilo se u kremaljskom stanu. Staljinovi su imali dvoje dece, jedanaestogodišnjeg Vasilija, sitnog, tvrdoglavog i nervoznog dečaka, i pegavu crvenokosu sedmogodišnju Svetlanu. Tu je bio i Jakov, stidljivi tamnokosi dvadesetpetogodišnjak lepih očiju, Staljinov sin iz prvog braka; odrastao je u Gruziji i došao kod oca 1921. Staljin je Jakova smatrao nepodnošljivo glupim. U osamnaestoj godini Jakov se zaljubio u Zoju, sveštenučku kćer, i oženio se njome. Staljinu se to nije dopalo, jer je želeo da Jakov ode na studije. U „vapaju za pomoć“ Jakov je pucao u sebe, ali metak mu je samo okrznuo grudi. Staljin je ovo smatrao „ucenom“. Stroga Nađa nije odobravala Jakovljevo ugađanje sebi, „Jakov ju je zapanjivao“, govorio je zamišljeno Staljin. Ali sam je bio još tvrdi.

„Ne ume čak ni da puca kako valja“, svirepo se šalio. „To je bio njegov vojnički humor“, objašnjava Svetlana. Jaša se kasnije razveo od Zoje i vratio se kući.

Staljin je gajio visoka, i u poređenju sa sopstvenim meteorским usponom, neopravdana očekivanja od svojih sinova, ali kćer je obožavao. Osim ovo troje dece, tu je bio i Artjom Sergejev, Staljinov voljeni usvojenik; često je boravio kod njih iako mu je majka još bila živa.* Staljin je bio popustljiviji od Nađe, iako je izudarao Vasilija „nekoliko puta“. Zaista, ova žena, koju sve istorijske knjige prikazuju kao anđela, bila je samoživija čak i od svog muža. Njena rođena porodica smatrala ju je „krajnje razmaženom“, seća se Vladimir Redens. „Dadilja se žali da Nađu deca ni najmanje ne zanimaju.“ Njena kći Svetlana potvrđuje da je bila mnogo više okrenuta studijama. Prema deci je bila stro-

* Jedna od retkih privlačnih tradicija boljševizma bilo je usvajanje dece palih heroja i obične siročadi. Staljin je usvojio Artjoma 1921. kada je ubijen njegov otac, slavni revolucionar, a majka mu se razbolela. Mikojan je, slično, usvojio sinove Sergeja Šaumjana, heroja Bakua; Vorošilov je usvojio sina Mihaila Frunzea, komesara za odbranu, preminulog 1925. pod sumnjivim okolnostima. Kasnije su Kaganovič i Ježov, istinski okoreli ljudi, usvojili siročice. (Prim. aut.)

ga i nikad nije rekla Svetlani „nijednu pohvalnu reč“. Iznenadu je to što se sa Staljinom nije svađala zbog njegove zle politike, nego zbog toga što kvari decu!

Ipak, prestrogo je kriviti je zbog toga. Njeni medicinski izveštaji, koje je Staljin sačuvao u svom arhivu, i svedočenja poznanika potvrđuju da je patila od ozbiljnih duševnih bolesti, možda nasledne manijakalne depresije ili graničnog poremećaja ličnosti, koji je njena kći zvala „šizofrenijom“, kao i od bolesti lobanje zbog koje je imala migrene. Tokom 1922. i 1923. osećala je „pospanost i malaksalost“, pa je lečena naročitom terapijom odmaranjem. Godine 1926. imala je pobačaj, što je, kako otkriva njena kći, izazvalo „ženske probleme“. Posle toga mesecima nije imala menstruaciju. Lekari su 1927. otkrili da ima poremećen zalistak, a patila je i od iscrpljenosti, angine i artritisa. Angina ju je ponovo napala 1930. Neposredno pre toga izvadili su joj krajnike. Lečenje u Karlsbadu nije uklonilo tajanstvene glavobolje.

Nije joj manjkalo medicinske brige – boljševici su bili fanatično opsednuti zdravljem koliko i politikom. Nađu su lečili najbolji ruski i nemački lekari, ali oni nisu bili psihijatri. Teško je zamisliti gore okruženje za krhku devojkicu od ovog kremaljskog ekspres-lonca prožetog ratobornim boljševizmom koji je toliko obožavala – i od besne nemarnosti Staljina, kome se toliko divila.

Bila je udata za zahtevnog sebičnjaka nesposobnog da usreći nju i bilo koga drugog; njegova neumorna energija isisavala je život iz nje. Ali i ona je bila krajnje pogrešna žena za njega. Nije umirivala njegovu napetost, uvećavala ju je. Staljin je priznavao da ga Nađine duševne krize potpuno zbunjuju. On prosto nije imao emotivnu energiju da joj pomogne. Ponekad je njena „šizofrenija“ bila toliko duboka da je ona „bila gotovo neuračunljiva“. Velikaši, pa i sami Alilujevi, saosećali su sa Staljinom. Pa ipak, uprkos burnom braku i čudnoj sličnosti njihove strasti i ljubomore, Staljin i Nađa su se na svoj način voleli.

Na kraju krajeva, Nađa se upravo za njega i doterivala. „Crna haljina s našivenim ružama“ bila je poklon od njenog brata, vitkog smeđookog Pavla Alilujeva, koji se upravo bio vratio iz Berlina, gde je radio za Crvenu armiju, i doneo uobičajeni kovčeg poklona. Nađa je u sebi nosila ponositu cigansku, gruzijsku, rusku i nemačku krv, pa je ruža izgledala neobično privlačno u njenoj kao ugalj crnoj kosi. Staljin bi se iznenadio jer je, kako se izrazio njen sestrić, „nikada nije podsticao da se lepše oblači“.

Za večerom se mnogo pilo, pod rukovodstvom *tamade* (gruzijskog glavnog nazdravičara). Te večeri *tamada* je verovatno bio neki od Gruzina, na primer razmetljivi Grigorij Ordžonikidze, poznat kao Sergo, koji je zbog duge grive i lavovske glave ličio na „gruzijskog kneza“. Negde tokom večeri Staljin i Nađa razbesneli su se jedno na drugo, a da to niko od ostalih zvanica nije primetio. Ovo se često dešavalo. Njoj je veče propalo pošto Staljin, usred zdravica, plesa i flertovanja za stolom, gotovo nije ni primetio kako se obukla, iako je bila među najmlađim prisutnim ženama. Ovo je svakako bilo neučtivo, ali ne i neobično u mnogim brakovima.

Bili su okruženi drugim boljševičkim velikašima, otvrdlim od godina provedenih u ilegali, poprskanim krvlju od podviga u Građanskom ratu, a sada oduševljenim, mada i iznurenim, od industrijskih pobeda i borbe na selu staljinske revolucije. Neki su, kao Staljin, već zašli u pedesete, ali većinom su bili snažni energični fanatici u poznim tridesetim, najdinamičniji rukovodioci koje je svet video, sposobni da podižu gradove i fabrike uprkos svim teškoćama, ali i da ubijaju neprijatelje i ratuju protiv sopstvenih seljaka. U vojničkim bluzama i čizmama bili su muževni, vični piću, moćni i slavni širom carstva, zvezde sa zapanjujućim egom, divovskim odgovornostima i mauzerima u futrolama. Hvalisavi, bučni i privlačni jevrejski obuçar Lazar Kaganovič, Staljinov zamenik, upravo se bio vratio sa severnog

Kavkaza, gde je rukovodio masovnim pogubljenjima i proterivanjima. Tu su bili i razmetljivi kozački zapovednik Buđoni, s raskošnim morževskim brkovima i zaslepljujuće belim zubima, i vitki, promućurni i elegantni Jermenin Mikojan, veterani surovih pohoda za sakupljanje žita i slamanje seljaka. Bili su to brbljivi, nasilni i šaroliki politički glumci.

Bili su rodoskrvna porodica, upletena u mrežu starih prijateljstava i dugogodišnjih pizmi, zajedničkih ljubavnih pustolovina, sibirskih progonstava i pohoda Građanskog rata; Mihail Kalinjin, predsednik, posećivao je Alilujeve još od 1900. Nađa je poznavala Vorošilovljevu ženu iz Caricina (kasnije nazvanog Staljingrad), a studirala je na Industrijskoj akademiji s Marijom Kaganovič i Dorom Hazan, ženom takođe prisutnog velikaša Andrejeva, koja joj je uz Polinu Molotovu bila najbolja prijateljica. Najzad, tu je bio i sitni intelektualac Nikolaj Buharin, sjajnih očiju i crvenkaste brade, slikar, pesnik i filozof kog je Lenjin jednom nazvao „ljubimcem partije“, Staljinov i Nađin najbliži prijatelj. Bio je šarmer, vražićak među boljševicima. Staljin ga je porazio 1929, ali Buharin je ostao prijatelj s Nađom. Sam Staljin upola je voleo, a upola mrzeo „Buharčika“, onom smrtonosnom mešavinom divljenja i zavisti, njemu tako svojstvenom. Te noći Buharin je, makar privremeno, ponovo pripušten u čarobni krug.

Ljuta što Staljin ne obraća pažnju na nju, Nađa je zaigrala sa svojim rasmusnim svetlokosim kumom iz Gruzije, „čika Aveljom“ Jenukidzeom, rukovodiocem zaduženim za Kremlj, čovekom koji je već zapanjivao Partiju pustolovinama s balerinama šiparicama. Sudbina „čika Avelja“ dobro oslikava smrtonosnu klopku sladostrašća čoveka čiji privatni život pripada partiji. Možda je Nađa pokušavala da razljuti Staljina. Natalija Rikova, koja je te noći s ocem, bivšim premijerom, bila u Kremlju, ali ne na večeri kod Vorošilovih, čula je sutradan da je Nađin ples razbesneo Staljina. Treba joj svakako verovati, jer i drugi izveštaji

spominju da je Nađa flertovala s nekim. Možda je Staljin bio toliko pijan da nije ništa ni opazio.

Staljin je bio zauzet sopstvenim flertom. Iako mu je Nađa sedela preko puta, on se bestidno udvarao „prelepog“ ženi Aleksandra Jegorova, zapovednika Crvene armije s kojim je služio u ratu protiv Poljske 1920. Tridesetčetvorogodišnja Galja Jegorova, rođena Zekrovska, bila je hrabra filmska glumica, „ljupka, zanimljiva i privlačna“ brineta poznata po ljubavnim avanturama i smelim haljinama. Među ovim bezbojnim boljševičkim gospama sigurno je delovala kao paun u kokošinju pošto se, kako je sama priznala u kasnijoj istrazi, kretala u svetu „blistavog društva, elegantne odeće... flerta, plesa i zabave“. Staljinov način udvaranja menjao se od tradicionalne gruzijske učtivosti do, kad se napije, dečачke nasrtljivosti. Ovom prilikom prevladalo je ovo drugo. Staljin je uvek zabavljao decu bacajući kekse, kore od pomorandže i komadiće hleba u tanjire sa sladoledom ili šolje s čajem. Na isti način se udvarao glumici, gađajući je lopticama hleba. Nađu je obuzela manijačka ljubomora, nije mogla to da trpi.

Staljin nije bio ženskaroš; bio je oženjen boljševizmom i emotivno posvećen sopstvenoj drami unutar revolucije. Sva lična osećanja bila su mu nevažna u poređenju s napretkom ljudske rase pomoću marksizma-lenjinizma. No, iako su mu žene po važnosti bile nisko na spisku, iako je bio emotivno osakaćen, nije bio nezainteresovan za njih – a žene su se svakako zanimale za njega, čak se i „zaljubljivale“, prema Molotovljevim rečima. Jedan od Staljinovih pratilaca kasnije je izjavio da se Staljin žalio kako ga žene iz porodice Alilujev „ne ostavljaju na miru“ jer „sve žele da odu s njim u krevet“. U tome je bilo istine.

Žene su se jatile oko Staljina, jednako supruge njegovih drugova, srodnice ili služavke. Nedavno otvoreni arhivi otkrivaju da su ga zasipale pismima, slično današnjim obožavateljicama

pop zvezda. „Dragi druže Staljine... sanjala sam te... nadam se da ćeš me primiti...“; pisala je jedna učiteljica iz unutrašnjosti, dodajući puna nade, kao prava zaslepljena obožavateljka: „Prilažem svoju fotografiju...“ Staljin ju je odbio, ali šaljivo:

„Drugarice nepoznata! Molim te, veruj da ne želim da te razočaram, i da poštuju tvoje pismo, ali moram ti reći da ne mogu da ti ispunim želju i primim te (nemam vremena!). Želim ti sve najbolje. J. Staljin. P.S. Vraćam ti pismo i fotografiju.“ Ali ponekad je sigurno govorio Poskrebiševu kako bi rado upoznao obožavateljke. To se poklapa s pričom Jekaterine Mikuline, privlačne ambiciozne dvadesettrogodišnje devojkice koja je napisala rad *Socijalističko nadmetanje radnih ljudi* i poslala ga Staljinu, priznajući da je pun grešaka i moleći ga za pomoć. Pozvao ju je da ga poseti u njegovoj dači 10. maja 1929. Dopala mu se, pa se govorkalo da je u Nađinom odsustvu prenoćila u dači.* Iz ove kratke veze nije izvukla nikakvu korist osim časti da joj Staljin napiše uvod za rad.

Nađa, koja ga je svakako najbolje poznavala, sumnjala je da ima ljubavnice, i to s dobrim razlogom. Njegov telohranitelj Vlasik potvrdio je njegovoj kćeri da su Staljina žene toliko opsedale da nije mogao svakoj da odoli, „bio je čovek, na kraju krajeva“, ponašajući se s vlastelinskom senzualnošću tradicionalnog gruzijskog muža. Nađina ljubomora ponekad je bila manijakalna, a ponekad puna razumevanja; u svojim pismima s ljubavlju ga je zadirkivala zbog obožavateljki, kao da se ponosi time što je udata za tako velikog čoveka. Ali neposredno pre proslave u pozorištu je upropastila veče napadom besa jer je on flertovao s jednom balerinom. Nedavno, u Kremlju se bila pojavila neka frizerka, s kojom je Staljin očigledno imao nekakvu avanturicu. Da je jednostavno, kao ostali vođe, odlazio kod berberina,

* Mikulina je kasnije postala direktorka fabrike gramofona, odakle je mnogo godina posle najurena zbog primanja mita. Umrla je 1998, ali nikad nije govorila o svom kratkom drugovanju sa Staljinom. (Prim. aut.)

ta bezimena devojka ne bi postala razlog svađe. Pa ipak, Molotov se pedeset godina kasnije sećao te frizerke.

Staljin je imao avantura i unutar Partije. Njegove veze bile su kratke kao i njegova progonstva. Većina njegovih ljubavnica bile su mu drugarice iz revolucije ili žene saboraca. Na Molotova su silan utisak ostavljali Staljinovi „uspesi“ kod žena; kada je, neposredno uoči revolucije, Staljin od Molotova preoteo devojku po imenu Marusja, ovaj je to pripisao Staljinovim „lepim tamnosmeđim očima“, iako krađa devojke od ovog pedantnog birokrate teško od Staljina pravi Kazanovu. Kaganovič potvrđuje da je Staljin imao nekoliko avantura s drugaricama, među njima i s „punačkom i ljupkom“ Ljudmilom Stalj.* Jedan izvor spominje raniju vezu s Nađinom prijateljicom Dorom Hazan. Staljin se možda okoristio revolucionarnim seksualnim slobodama, čak i na svoj uzdržani način, i imao je uspeha kod devojaka zaposlenih u sekretarijatu Centralnog komiteta, ali ostao je tradicionalni Kavkazac. Najviše je voleo veze s diskretnim osobljem GPU-a; frizerka se u to uklapala.

Kao što biva kod ljubomore, Nađini naizmenični napadi besa i depresije podsticali su upravo ono od čega je strepela. Te noći sve se poklopilo – bolest, razočaranost zbog haljine, politika, ljubomora i Staljinova nezgrapnost.

Staljin je bio nepodnošljivo grub prema Nađi, ali istoričari, namerni da prikažu njegovu čudovišnu prirodu, prenebregavaju njenu grubost prema njemu. Ta „ljutita žena“, kako je opisu-

* Još jedna Staljinova dragana bila je mlada partijska radnica Tatjana Slavotinska. Toplina njegovih ljubavnih pisama iz progonstva povećava se zajedno s njegovim materijalnim potrebama. „Najdraža mila Tatjana Aleksandrovna“, pisao joj je decembra 1913, „primio sam tvoj paket, ali zaista nisi morala da kupuješ novo donje rublje... ne znam kako da ti se odužim, najmilija moja!“ (Prim. aut.)

je Staljinov šef obezbeđenja Pauker, često je u javnosti vikala na Staljina, zbog čega ju je rođena majka smatrala „budalom“. Konjanik Buđoni, koji je bio na svečanoj večeri, sećao se kako je ona stalno „zvala Staljinu i ponižavala ga“. „Ne znam kako je trpi“, rekao je Buđoni u poverenju svojoj ženi. Do tada su njene depresije postale toliko duboke da se poverila prijateljici kako joj je muka „od svega, čak i od dece“.

Nedostatak zanimanja majke za decu i te kako je vidljiv znak opasnosti, ali niko ništa nije preduzimao. Nađa nije zbunjivala samo Staljina. Malo ko je iz ovog sirovog kruga, uključujući i partijke kao što je Polina Molotova, shvatao da Nađa verovatno pati od kliničke depresije; „nije mogla da se obuzdava“, rekao je Molotov. Nađi je očajnički trebalo saosećanje. Polina Molotova priznavala je da je *vožd* „grub“ prema Nađi. Njihova klackalica se nastavljala. Jednog trenutka napuštala je Staljina, sledećeg su se ponovo voleli.

Za večerom, tvrde neki izvori, raspalila ju je jedna politička zdravica. Staljin je nazdravio uništenju narodnih neprijatelja, i opazio da Nađa nije podigla čašu.

„Zašto ne piješ?“, doviknuo joj je otrovno, svestan da se ni ona ni Buharin ne slažu s njegovom politikom izglednjivanja seljaštva. Nije se ni osvrnula. Kako bi joj privukao pažnju, Staljin je počeo da je gađa korom od pomorandže i cigaretama, ali to ju je razbesnelo. Kad joj je bes još narastao, doviknuo joj je: „Ej, ti! Popij!“

„Ja se ne zovem ej!“, odvrtila mu je, gnevno ustala od stola i izletela napolje. Verovatno ju je tada Buđoni čuo kako viče na Staljina: „Zaveži! Zaveži!“

Zavladala je tišina. Staljin je zavrteo glavom. „Kakva budala“, promrmljao je, ne shvatajući, onako pijan, koliko je uzrujana. Buđoni je sigurno bio među mnogima koji su saosećali sa Staljinom.

„Ja svojoj ženi ne bih dozvolio da mi tako govori!“, izjavio je kozački junak; on možda nije bio najpogodniji savetnik, pošto

se njegova prva žena ubila, ili je makar poginula nesrećnim slučajem, igrajući se njegovim pištoljem.

Neko je morao da pođe za njom. Bila je vođina žena, pa je žena vođinog zamenika krenula da se pobrine za nju. Polina Molotova obukla je kaput i pošla za Nađom napolje. Pošle su ukrug oko Kremlja, kao što ljudi čine kad im je teško. Nađa se žalila Polini.

„Stalno prigovara... i zašto je morao onako da se udvara?“ Govorila je o „onoj frizerki“ i o Jegorovoj. Zaključile su, kao što žene čine, da je bio pijan i glupirao se. Ali Partiji odana Polina kritikovala je i svoju prijateljicu, rekavši kako je „pogrešno što je ostavila Staljina u tako teškom trenutku“. Možda se od Polinine partijnosti Nađa osetila još izolovanijom.

„Primirila se“, sećala se Polina, „i počela da govori o Akademiji i izgledima da počne da radi... Kad mi se učinila potpuno spokojnom“, negde pred zoru, oprostile su se. Polina je ostavila Nađu pred Potešnim dvorcem, prešla uličicu i otišla kući u Zdanje konjičke garde.

Nađa je otišla u svoju sobu; na vratima je izvadila ružu iz kose i bacila je. Trpezarija, s naročitim stolom za Staljinove mnogobrojne zvanične telefone, bila je glavna prostorija u stanu. Iz nje su vodila dva hodnika. Desno su bile Staljinova kancelarija i mala spavaća soba u kojoj je spavao na divanu ili na vojničkom ležaju, po navici putujućeg revolucionara. Staljinov rad do duboko u noć i Nađino redovno pohađanje časova na Akademiji značili su da imaju zasebne spavaće sobe. Karolina Tilj, domaćica dadilje i posluga, imali su sobe dalje niz hodnik. Levi hodnik vodio je u Nađinu sićušnu spavaću sobu, s posteljom zastrtom njenim omiljenim šalovima. Prozori ove sobe otvarali su se na mirišljavi ružičnjak Aleksandrovske bašte.

Staljinovo kretanje sledećih nekoliko sati ostaje tajna; da li se vratio kući? Zabava kod Vorošilova se nastavila, ali telohranitelj Vlasik rekao je Hruščovu (koji nije bio na večeri) da je Sta-

ljin otišao u daču u Zubalovo na sastanak sa ženom po imenu Guseva, suprugom jednog oficira, koju je Mikojan, ljubitelj ženske lepote, opisao kao „vrlo lepu“. Neke od vikendica bile su udaljene od Kremlja svega petnaest minuta vožnje. Ako je otišao tamo, verovatno je poveo sa sobom nekog druga u piću kad su žene otišle na spavanje. Vorošilovljeva žena bila je zloglasno ljubomorna. Staljin je sam kasnije Buharinu spominjao Molotova i predsednika Kalinjina, starog razvratnika. Vlasik se svakako vozio sa Staljinom u automobilu. Pošto Staljin nije došao kući, Nađa je, pričalo se, pozvala daču.

„Je li Staljin tu?“

„Jeste“, odgovorio je stražar, „neiskusna budala“.

„Ko je s njim?“

„Gusevljeva žena.“

Ova verzija možda objašnjava Nađino iznenadno očajanje, ali moguća objašnjenja su i povratak migrene, talas depresije ili prosto grobna usamljenost Staljinovog sumornog stana. I u ovoj priči ima rupa; Molotov, dadilja i Staljinova unuka, između ostalih, odlučno tvrde da je Staljin te noći spavao kod kuće. Svakako se nije sastajao sa ženama u Zubalovu, pošto su, kao što znamo, tamo bila deca. Ali, bilo je mnogo drugih dača. Što je još važnije, niko nije uspeo da utvrdi ko je ta Guseva, iako je u vojsci bilo nekoliko oficira s tim prezimenom. Štaviše, Mikojan ovo nikad nije spomenuo svojoj deci, niti naveo u memoarima. Kruti Molotov možda je u starosti štitio Staljina u razgovorima – lagao je o mnogo čemu drugom, kao i Hruščov, diktirajući sećanja u penziji. Mnogo je verovatnije da je ta „veoma lepa“ vojnička žena zapravo bila Jegorova, koja je prisustvovala zabavi i čije je flertovanje izazvalo svađu.

Nikad nećemo saznati pravu istinu, ali u sećanjima nema protivrečnosti: Staljin je verovatno otišao u daču da pije s drugarima, možda i s Jegorovom, i svakako se vrlo kasno vratio kući. Sudbine ovih velikaša i njihovih žena uskoro će zavisiti od njihovih odnosa sa Staljinom. Mnogi će u roku od pet godina umreti

strašnom smrću. Staljin nije zaboravio uloge koje je svako od njih odigrao te novembarske noći.

Nađa je pogledala jedan od poklona koje joj je ljubazni brat Pavle doneo iz Berlina zajedno s crnom izvezenom haljinom koju još nije skinula. Ovaj poklon je tražila jer je, kako je rekla bratu, „u Kremlju ponekad samotno i strašno, sa samo jednim stražarom na dužnosti“. Bio je to izuzetan damski pištolj u elegantnoj kožnoj futroli. Uvek ga navode kao valter, ali je zapravo bio mauzer. Malo je poznato da je isti takav pištolj Pavle doneo i Polini Molotovoj, ali u tom krugu ionako nije bilo teško domoći se oružja.

Kad god da se Staljin vratio kući, nije pogledao šta mu žena radi, nego je otišao u svoju spavaću sobu na drugom kraju stana.

Neki kažu da je Nađa zaključala vrata svoje sobe. Započela je pismo Staljinu, „strašno pismo“, smatra njena kći Svetlana. U sitne sate, negde između dva i tri ujutru, kad je završila pismo, legla je na krevet.

Osoblje je ustalo kao i obično. Staljin je uvek ostajao u krevetu otprilike do jedanaest. Niko nije znao kad se vratio kući, niti da li je video Nađu. Bilo je već kasno kad je Karolina Tilj pokušala da otvori vrata Nađine sobe, i možda ih otvorila na silu. „Drhteći od straha“, pronašla je gazdaričino telo na podu pored kreveta, u lokvi krvi. Pored nje je ležao pištolj. Nađa je već bila hladna. Domaćica je pohnutala po dadilju. Vratila se s njom, pa su podigle telo na krevet i počele da se dogovaraju šta da rade. Zašto nisu probudile Staljina? „Mali ljudi“ sasvim razumljivo ne žele da saopštavaju rđave vesti carevima. „Omamljene od straha“, telefonirale su Paukeru, šefu obezbeđenja, a zatim „čika Avelju“ Jenukidzeu, poslednjem Nađinom plesnom partneru, rukovodi-

ocu zaduženom za Kremelj, i Polini Molotovoj, poslednjoj osobi koja je Nađu videla živu. Jenukidze, koji je, kao i ostali, živeo u Zdanju konjičke garde, stigao je prvi. On je jedini od rukovodilaca video netaknuto mesto nesreće, što će kasnije skupo platiti. Molotov i Vorošilov stigli su nekoliko minuta kasnije.

Možemo samo da zamislimo kakav je grozničav metež nastao u stanu dok je ruski vladar u jednom hodniku spavao pijanim snom, a njegova žena večnim snom u drugom. Pozvali su i Nađinu porodicu – brata Pavla, koji je živeo na drugoj obali, u novoizgrađenoj Kući na obali, i roditelje, Sergeja i Olgu Alilujeve. Neko je pozvao porodičnog lekara, a ovaj je pak pozvao čuvenog profesora Kušnera.

Piljeći kasnije u nju, ova mešovita grupa velikaša, članova porodice i slugu, tragajući za razlozima za ovaj čin očajanja i izdaje, našla je ljutito pismo koje je Nađa ostavila. Niko ne zna šta je u njemu pisalo, niti da li ga je uništio Staljin ili neko drugi. Ali Staljinov telohranitelj Vlasik kasnije je otkrio da je u sobi bilo još nešto: primerak štetne antistaljinističke *Platforme*, koju je napisao Rjutin, stari boljševik, tada već u zatvoru. To je možda važno, a možda ne znači ništa. Svi rukovodioci tada su čitali opozicionu i emigrantsku štampu, pa je možda kod Nađe bio Staljinov primerak. Ona je u pismima Staljinu javljala šta je pročitala u beloj štampi „o tebi. Da li te zanima?“ Ipak, tih dana samo posedovanje ovog dokumenta značilo je hapšenje.

Niko nije znao šta da radi. Okupili su se u trpezariji i sašaptavali: da li da probude Staljina? Ko će saopštiti *voždu*? Kako je umrla? Odjednom je glavom Staljin ušao u trpezariju. Sudeći po arhivskim materijalima, neko je, najverovatnije Jenukidze, Staljinov stari prijatelj, preuzeo odgovornost, iskoračio i rekao:

„Josife, Nadežda Sergejevna više nije s nama. Josife, Josife, Nađa je mrtva.“

Staljina kao da je grom pogodio. Ovo vrhunski političko stvaranje, koje se neljudski nije ni osvrnulo na milione gladnih žena i dece u rođenoj zemlji, pokazalo je više ljudskosti u sledećih

nekoliko dana nego bilo kada u životu. Olga, Nađina majka, elegantna dama nezavisnog duha i dugogodišnja Staljinova poznanica, koja je uvek žalila zbog kćerinog ponašanja, pohitala je u trpezariju gde je slomljeni Staljin i dalje pokušavao da prihvati vest. Stigli su lekari i ponudili skrhanom majci kapi valerijane, opšte sredstvo za smirenje u to doba, ali ona nije mogla da ih popije. Staljin je doteturao do nje.

„Ja ću“, rekao je i iskapio čitavu dozu. Video je telo i pismo, koje ga je, pisala je Svetlana, bolno pogodilo i ranilo.

Stigli su Nađin brat Pavle i njegova punačka vedra žena Jevgenija, koju su svi zvali Ženja – i ona će kasnije odigrati tajnu ulogu u Staljinovom životu i stradati zbog toga. Bili su preneraženi, ne samo smrću Pavlove sestre, nego i prizorom samog Staljina.

„Osakatila me je“, rekao je Staljin. Nikada ga nisu videli tako mekog, tako ranjivog. Plakao je i govorio nešto nalik na ovu mnogo kasniju žalopojku: „O, Nađa, Nađa... kako si nam trebala, meni i deci!“ Odmah je počelo da se šuška o ubistvu. Da li se Staljin vratio kući i ubio je u svađi? Ili ju je ponovo izvređao i otišao u krevet, ostavivši je da se sama ubije? Ali nesreća je pobudila i mnogo veća pitanja: do te noći život velikaša bio je „divan“, kako ga opisuje Jekaterina Vorošilova u svom dnevniku. Te noći takav život zauvek se okončao. „Kako je“, pitala se ona, „naš život u Partiji postao toliko složen, nerazumljiv do očajanja?“ „Očajanje“ je bilo samo početak. Nađino samoubistvo „promenilo je istoriju“, tvrdi Nađin sestrić Leonid Redens. „Učinilo je Teror neizbežnim. Nađina porodica, prirodno, pridavala je njenoj smrti preteran značaj; Staljinova osvetoljubiva, paranoična i osakaćena ličnost potpuno se zaokružila davno pre. Sam Teror bio je posledica ogromnih političkih, ekonomskih i diplomatskih sila, ali svakako ga je uobličila Staljinova ličnost. Nađina smrt izazvala je jedan od retkih trenutaka sumnje u životu ispunjenom čeličnim samouverenjem i dogmatskom ubeđenosti. Kako se Staljin oporavio i kakve je posledice ovo poniženje

donelo njemu, njegovoj okolini – i samoj Rusiji? Da li je osveta zbog ličnog poraza odigrala neku ulogu u budućem Teroru, u kom će neki od gostiju te noći pogubiti ostale?

Staljin je iznenada uzeo Nađin pištolj i odvagao ga u ruci. „Pa ovo je igračka“, rekao je Molotovu, i čudnovato dodao: „Iz njega se pucalo samo jednom godišnje!“

Čovek od čelika „bio je satrven, razbijen“, praskao je u „povremenim naletima besa“, krivio sve ostale, čak i knjige koje je čitala, a onda je zapao u očajanje. Zatim je izjavio kako se povlači s vlasti. I on će se ubiti.

„Ne mogu više ovako da živim...“